

APATÓCZKY ÁKOS BERTALAN
A közép- és kelet-európai tatárjárások történetéhez

The Routledge Handbook of the Mongols and Central-Eastern Europe.
Alexander V. Maiorov, Roman Hautala (eds.) Oxon – New York, Routledge,
2021, 544 oldal

Nincs könnyű dolga annak, aki az európai mongol hadjáratok sokat kutatott történetét átfogó keretben kívánja újra vizsgálat tárgyává tenni. A téma könyvtárnyi irodalmát már annyira megszűrni sem egyszerű, hogy egy összefoglaló tanulmánykötetre elegendő témakörre szűkítse le a szerkesztő a rendelkezésre álló ismeretanyagot, nemhogy egy ekkora műben sok különböző szerző tollából készült tanulmányok esetében fenntartani az egyenletesen magas tudományos színvonalat.

A recenzius dolga a fentiek miatt szintén nem egyszerű, mert a tanulmányok egyenkénti részletes ismertetése szétfeszítené a recenzió kereteit, viszont több tanulmány bírálatának összevonásával csak elnagyolt és a szerzők egyéni erőfeszítéseit kellőképpen nem értékelő recenzió születne. Ezt a méltánytalan helyzetet elkerülendő azt a nem különösebben szellemes, de a célt mindenképpen szem előtt tartó megoldást célszerű választani, hogy minden a kötetben szereplő tanulmányról rövid és lényegre törő bemutatást közlünk.

A kötet hét fejezetre (Section) oszlik: I. Before and after the Great Western Campaign; II. The Mongols and Central Europe; III. The Mongols and South-eastern Europe; IV. The Golden Horde and Russia; V. The Golden Horde and Lithuania; VI. Trade and economic relations; Cultural exchange and church-religious interaction.

Az Alexander V. Maiorov and Roman Hautala által egyébként jó arányérzékkel és a kellő részletességgel megírt bevezető szerint a 13. század közepétől a 15. század végéig tart a történeti keret, de szerencsére ennél korábban kezdődik a tárgyalás, így a hadjáratok előzményeit is megismerhetjük, hiszen szigorúan véve ezt a keretet, maguk a mongol invázió főbb eseményei is csak periférikusan értek volna bele. Az első tanulmányban *Omens of the apocalypse: the first Rus' encounter with the Mongols through the prism of the Medieval mind* címmel Fedor N. Veselov azt vizsgálja, hogyan alakult a Rus' (és rajtuk keresztül

az európaiak) képe a mongolokról a korábbi, biblikus hagyományokon alapuló negatív és pozitív sztereotípiákhoz képest. A kötetet is szerkesztő Alexander V. Maiorov *Diplomacy, war, and a witch: peace negotiations before the Mongol invasion of Rus'* című nagy ívű írásában a mongolok diplomáciai házassági és családi szövetségépítési stratégiáit, valamint azt elemzi a *Tale of the Destruction of Ryazan* című forrás tükrében, hogy a mongol szövetségi feltételek elfogadása, visszautasítása vagy éppen megszakítása hogyan befolyásolta az adott régió és uralkodó geopolitikai pozícióját. Witold Świątosławski tanulmánya, *The Mongol invasions of Poland in the thirteenth century: the current state of knowledge and perspectives for future research* a témára vonatkozó, elsősorban lengyelországi kutatások eredményeit, jelenlegi – gyakran töredezett és további kutatásra szoruló – ismereteinket összegzi a 13. század különböző időszakai-ban Lengyelország ellen lezajlott mongol támadásokról. *Mongol inroads into Hungary in the thirteenth century: investigating some unexplored avenues* című írásában Stephen Pow a mongolok a Magyar Királyság területére történő betörésének útvonalait, majd távozásuk lehetséges okait és körülményeit igyekszik új szemzőgből vizsgálni, megkérdőjelezve, hogy Ödödej halálhíre, amelyet a visszavonulásuk fő okának tartottak (és amit más, a kötetben szereplő tanulmányok is elfogadnak), vajon elérhetett-e Magyarországra a feltételezett rövid idő alatt. *The Bohemian Kingdom and the Mongol 'invasion' of 1241* című tanulmányban Tomáš Somer a rövid és átmeneti mongol betörés cseh legendákbeli, de történelmi alap nélküli vagy félreértéseken alapuló továbbélését tárgyalja.

A *The Mongols and Central Europe* című részt Michal Holeščák *Mongol attack on the upper Hungary in 1285* című írása nyitja, amelyben a Magyar Királyság azon északkeleti területeire történő mongol betörést kutatja, amelyek ma jórészt Szlovákiához tartoznak, bemutatva a belépő útvonalakat, az érintett megyéket, majd a kivonulást. Vásáry István fontos munkája *Mongol-Hungarian encounters in the fourteenth century* címmel a tatárjárás első (1241–1242) és második (1285) nagy hullámainak tárgyalása mellett, amellyel a magyar nyelvű szakirodalomban kevésbé járatos olvasót is kellő mélységben tájékoztatja a történeti háttérrel, kiter a későbbi magyar Kelet-politikára, a tatárok elleni sikeres központi és erdélyi székely harcokra, valamint szintézisben helyükre teszi az ezeket övező történettudományi tévedéseket. A kötet másik szerkesztője, Roman Hautala *The Polish-Mongol conflict over succession of the Halych and Volhynian Principality in the middle of the fourteenth century* című írásában a lengyelekkel fennálló politikai kapcsolataikon keresztül betekintést nyerhetünk a tatárok kelet-európai berendezkedésének hatalomtechnikai hátterébe, a hűbéri, tributárius stb. rendszerekbe, amelyek a térség életét évszázadokon át meghatározták.

A harmadik rész Alexander Nikolov *Byzantium and the Mongol world: contacts and interaction (from Batu to Tamerlane)* című tanulmányával kezdődik. A mongol–bizánci kapcsolatokról szólva kitér azok közvetlen előzményeire, az 1241-et követő húsz év alatt bekövetkező változásokra, majd az Arany Hordával és az Ilkhanidákkal kialakuló viszonyra. *A century of the Tatars' 'hegemony': the Golden Horde and Bulgarian lands (1241–1341)* című írásában Aleksandar Uzelac balkáni, közelebről pedig bolgár szempontból tekinti át a mongol inváziót és az azt követő, jórészt dzsingiszida fennhatóság alatti évszázadot, amelyben Bizánc és az Arany Horda sokszor belső ellentétektől is szabdalt érdekei között őrlődött az ország.

A negyedik rész első írása Adrian Jusupović *Basqaqs in Rus': social strategy of power* című munkája a *basqaqok/darugák* (hogy ezek utóbbi alakja hogyan keletkezett a mongol *darughachi* alakból, az egyelőre nem ismert) a többi dzsingiszida utóállambelítől némileg eltérő kiválasztását és szerepét tárgyalja a Rus' területén. Roman Iu. Pochekaev tanulmánya *From supreme judge to arbitrator: conflicts of Rus' princes under the Golden Horde khans' trial* címmel négy olyan esettanulmányt vizsgál, amelyekben az Arany Horda bírósága ítélkezett a fennhatósága alatt álló Rus' hercegségekben, és arra a megállapításra jut, hogy a tárgyalások és a tényfeltárás alaposak voltak, és sokszor még a helyi hagyományokat is előtérbe helyezték a mongol birodalmi törvényekkel szemben. Maxim V. Moiseev *The Muscovite Rus' and the Tatar states in the second half of the fifteenth century: the main trends of relations* című írásában az Arany Horda felbomlása körüli és utáni időszakokkal foglalkozik Moszkvának az Arany Horda-utód Kazáni, Nogaj és krími államalakulatok közötti diplomáciai kapcsolatainak keresztül. *The Turks in the Grand Principality of Moscow: migrations, services, and material allowance* című írásában Andrey V. Belyakov a Rus' hercegségek szolgálatába álló türk származásúak szerepét elemzi.

Az ötödik rész Darius Baronas *The Lithuanians and the Tatars: confrontation from a safe distance and vested interests in the common ground* című írásával kezdődik, amelyben a sokáig a történettudományi köztudatban élő, az Arany Hordával keményen szembenálló Litvánia politikai képét igyekszik árnyalni, kitérve a pogány államnak az Arany Horda számára biztosított pajzsszerepére a keresztény nyugati államokkal szemben. Moshe Grinberg *A Lithuanian embassy to the Golden Horde in 1348: the background and consequences* című tanulmánya nemcsak a címében említett, szerencsétlen sorsú követjárást írja le, hanem annak mélyre tekintő történeti kontextusát is Litvánia, a Teuton Rend, Moszkva és az Arany Horda többoldalú szemszögeiből. *Expansion of the Grand Duchy of Lithuania in the middle and the second half of the fourteenth century and its relations with the Horde* című írásában Vladyslav Gulevych a 14. századi nagy léptékű litván expanziót veszi górcső alá, és az azzal kapcsolatos, néha az erős

fantáziát sem nélkülöző történelmi interpretációkat igyekszik tisztázni. Szintén Gulevych jegyzi a következő, *The Grand Duchy of Lithuania, the Kingdom of Poland, and the Tatar World in the fifteenth century* című tanulmányt, amely az előző írás folytatásaként a még szélesebb földrajzi terület geopolitikai összefüggéseit tárgyalja a Litván Nagyhercegség kiépülése utáni és a Horda felbomlása előtti és alatti időszakban.

A hatodik rész Lawrence N. Langer tanulmányával, *The economics of Mongol rule in Rus', 1237–1350, kezdődik*, amelyben a durván két és fél évszázados tatár uralom gazdasági következményeit vizsgálja orosz szemszögből, ismertetve a fontosabb történettudományi, régészeti álláspontokat, kitérve a mongolok gyakran a rabszolgaság eszközével orvosolt mesteremberhiányára, a Rus' ezüstartalékainak kiszivattyúzására és a mindezeket működtető kereskedelmi útvonalrendszer változásaira. Alexandr Osipian írása *Armenian diasporas between the Golden Horde, Rus', and Poland: long- distance trade and diplomatic services* az örménység gyakran alábecsült, a régiós politikai és gazdasági elitekkel kialakított kivételezett és bensőséges kereskedelmi (yam-rendszer) és diplomáciai kapcsolati hálózatainak kiépülését elemzi. *Genoa and Venice in the Golden Horde: politics, trade, and society* című tanulmányában Lorenzo Pubblici azzal foglalkozik, hogy az itáliai tengeri kereskedővárosok hogyan építették ki kereskedelmi kapcsolataikat már a kereszties hadjáratoktól kezdve, majd a mongol terjeszkedés mintegy melléktermékeként megvalósult viszonylagos kereskedelmi útvonalbiztonság eredményeképpen hogyan szélesítették ki ezeket egészen a 15. századbeli fokozatos visszaszorulás idejéig.

A hetedik rész első írásában Dmitrij M. Bulanin *Alexander the Great and other personages in the 'Tale of the Battle against Mamai'* címmel igyekszik tisztázni a „Tale” körüli, hamis feltevéseken alapuló történettudományi hiedelmeket, meghatározva a mű történelmi forrásként történő használatának határait és elkülönítve a nemzeti mitológiákhoz tartozó részeit. Fedor N. Veselov *From monstrous creatures to neighbouring humans: image of the Mongols in the European book miniatures of the thirteenth– sixteenth centuries* című tanulmányában a mongolok európaiak által a különböző térségi hagyományok szerint készült krónikákban megrajzolt, eleinte szóbeszédén, majd egyre inkább valós benyomásokon alapuló képének változásait kutatja a démonizált vérszomjas barbárok-tól a szofisztikáltabb ábrázolásokig. *A Between the politics of accommodation and independence: Rus', the Mongols, and the church, 1237–1350* című, ismét csak Lawrence N. Langer által jegyzett írás, a mongol invázió Rus' egyházra gyakorolt hatását vizsgálja, megállapítva, hogy azok nemhogy egyszerűen túléltek a megszállást, de a mongol törvények által védve még prosperáltak is alatta. Roman Hautala *Islamization of the Golden Horde during the Özbek Khan's rule according to Muslim, Latin, and Rus' sources* című utolsó, kötetzáró írása

az Arany Horda azon időszakáról, az Özbek uralkodásától kezdődő korszakról szól, amelytől kezdődően már az összes kán muszlim vallású volt, és amely az iszlamizációs törekvések előtérbe kerüléséről ismert.

A szerkesztők törekvése, hogy a különböző földrajzi területeket érő mongol támadások történetét az adott területek kutatóival megismertessék, érthető és a kívülálló szemlélő szempontjából is magyarázható; ráadásul különböző történettudományi iskolák, nyelvek és hagyományok képviselői reprezentálják magukat a kötetben. Részben ez is az oka annak, hogy a tanulmányok színvonala már csak a felvetett témákhoz kapcsolódó ismereteink mélységének egyenetlensége, a szerzők szakterületeinek és kutatói tapasztalatainak sokfélesége miatt is óhatatlanul vegyes. A tanulmányok tartalmát tekintve, mivel gyűjteményes tanulmánykötetről van szó, így ez is elkerülhetetlenül tartalmaz – néhol jelentős – átfedéseket.

Az idegen szavak átírását, használatát célszerű lett volna egységesíteni, mert néhol még egy tanulmányon belül is eltérések mutatkoznak. Ugyan a mongolisztikai szakirodalomban jelenleg elterjedt közép-mongol alakban rekonstruált *Sübe'edei* neve leggyakrabban *Sübadäi* alakban szerepel a műben, de előfordul *Sübütai* alakban is (szemben például Ögödej fiának, *Qadannak* a nevével, ahol viszont valószínűleg a rekonstruált közép-mongol alakot kívánna követni az átírás, de a kötetben egy szokatlan *Qada'an* alak szerepel). További különböző átírási változatok a szövegből: *Chinggis/Genghis; Chinggisids/Chingisids; Ögedei/Ögödei; Güyük/Güyüg; Berke/Burke; quriltai/qurultai; Kyiv/Kiev* (ahol az első változat a vizsgált időszakra vonatkozóan anakronisztikus angol szakszövegben – különösen akkor, ha más térségbeli földrajzi névre nem vonatkozik a szövegben az átírási szabály, akárcsak az 1873-ban létrejött Budapest említése Buda vagy Pest helyett); *Ryazan/Riazan; Rashīd al-Dīn/Rashīd al-Dīn/Rashid al-Din/Rashiduddin; Thomas of Spalato/Thomas of Split; Guillaume de Rubrouck/William of Rubruck; Prince Küten/Khan Köten/Kotian; Liegnitz/Legnica*; szintén anakronisztikus alakok *Gemer* (Gömör helyett) és *Mureş* (Maros helyett), ezzel szemben a *Körös* helyesen ebben a formában szerepel, pedig ha az előző, kortárs román helyesírást kívánna követni, akkor *Crîşnek* kellene lennie stb. És akkor az alapvető *Tatar/Tartar* kérdést, valamint a nyilvánvaló elütéseket: *Yeke* helyett *Teke Mongghol Ulus; Szepes* helyett *Szepés; nyögér* helyett *Nyogér* (vö. mongol *nöker/nökör* 'társ' (a kán közvetlen szolgálatában álló tisztségviselő), még nem is említettük. A kínai átírások szintén keverednek, van, ahol tónusjelöléses pinyin átírást találunk (*Yuán Shī*), van, ahol tónusjelölés nélkülit (*Yuan Shi*), van, ahol Wade-Giles-t (*Hsi-li Ch'ien-pu*) stb.

A kötetben szereplő illusztrációk jórészt jó arányérzékkel és forrásválasztással gazdagítják a tanulmányokat, de például szerző nélküli Wiki-térképforrás használatát jobban meg lehetett volna fontolni.

Összességében a kötet szerkesztői igen fontos feladatot tűztek ki célul a közép- és kelet-európai tatárjárások történetének ilyen részletes és alapos vizsgálatával, és a fent említett kisebb hiányosságok ellenére ezt a célt többnyire magas színvonalon sikerült teljesíteniük.